A mezőgazdasági termelők motivációi az állati termékek előállításában

BÉLÁDI KATALIN – KERTÉSZ RÓBERT – DUDÁS GYULA

Kulcsszavak: állattartás, jövedelemhiány, jövőkép, termelői motiváció.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A magyar állattenyésztés helyzete 2004 óta is folyamatosan romlik. A mezőgazdasági kibocsátásból való részesedése több év óta 37-38 százalék körül stagnál, az állatállomány csökken. Mindez szorosan összefügg azzal, hogy a fontosabb ágazatok jövedelemhelyzete bizonytalan, és az évek közötti hullámzása is jelentős. A felvásárlási árak gyakran nem fedezik a termékek költségeit, és csak az állami támogatásokkal jutnak minimális nyereséghez a gazdaságok. Az átlagos értékek hátterében eltérő termelési színvonalon gazdálkodó vállalkozások húzódnak meg: versenyképesen és jövedelmezően termelők, és az eseményekkel sodródó, többnyire veszteségesen termelők. Főleg ez utóbbiakkal kapcsolatban jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon mi motiválja tevékenységüket? Az AKI-ban termelőkkel folytatott interjúkra alapozott vizsgálat keretében kerestük a választ erre.

A motivációk jelentős része nem ágazatspecifikus, mert a vidéki ember állatszeretete mélyen gyökerezik, nehezen adja fel az állattartó életformát. Az alternatív munkalehetőségek hiánya, a megélhetési nehézségek is sokakat tartanak a termelésben. A családi keretekben gazdálkodók döntő többségénél a mezőgazdasági munka és ezen belül az állattartás kiegészítő jövedelemszerzést szolgál. A nagyobb méretű üzemeknél sokszor a munkaerő foglalkoztatása, megőrzése magyarázza az állattenyésztés fenntartását. Ez részben szociális hálóként is felfogható. Ettől viszont nehezen várható el, hogy egyben gazdaságos is legyen. A versenyképes üzemeknél fő szempont a hatékony, gazdaságos termelés, és ezeket, ha tartósan (3-4 év) veszteséges az ágazat, felszámolják, de a felszámolásnak is komolyak a költségei. Az állatokat, még ha áron alul is, csak-csak el lehet adni, de az épületeket, berendezéseket nem, így azok amortizációja és állagmegőrzése terheli a gazdálkodókat. További költségeket jelentenek a korábban felvett hitelek, támogatások fejében vállalt kötelezettségek. A vizsgálatok egyik fontos megállapítása, hogy főleg a kisméretű üzemeknél nem látható a folytatás, nincsen, aki átvegye a gazdaságot. A nagyméretű gazdaságok egy részének jövője is bizonytalan, mert nem tudnak és esetenként nem is akarnak a szigorú egészségügyi és környezetvédelmi előírásoknak megfelelni.

BEVEZETÉS

A magyar mezőgazdaság termelési szerkezetében korábban a növénytermelés és az állattenyésztés általában fele-fele arányt képviselt. Az évek között meglevő kisebb ingadozások többnyire csak a növények időjárásnak való kitettségéből adódtak. Az utóbbi években ez a viszonylag stabil arány tartósan megváltozott, és a mezőgazdaság kibocsátásából a növénytermelés minden évben növekvő arányban vette ki a részét. 2003-ban a két fő tevékenység egymáshoz való viszonyát 55-45 százalékos

részesedés jellemezte, ami 2004-ben már 62-38 százalékra módosult.

Az állattenyésztés térvesztése mutatkozik meg a folyamatos állománycsökkenésben is. A KSH adatai szerint a szarvasmarhák száma 2008-ban közel 5 százalékkal volt kevesebb, mint 2003-ban, de a tehenek száma még ennél is nagyobb mértékben, 8 százalékkal mérséklődött. A változás főleg az egyéni gazdaságokat érintette. E termelői körben közel 15 százalékkal kevesebb tehenet tartottak 2008-ban, mint 2003-ban. Jelentős volt a sertésállomány mérséklődése is, ahol több mint 30 százalékkal csökkent az állomány az utóbbi hat évben. Különösen aggodalomra ad okot, hogy ez a mérséklődés a kocaállománynál is jelentkezett. Ennél az állatfajnál szintén az egyéni termelőknél történt jelentős változás, 2003 és 2008 között felére apadt a sertésállomány. Hasonló jellemzi a tyúkféléket is, mert a 17 százalékos csökkenésen belül az egyéni gazdaságokban 32 százalékkal volt kisebb az állatlétszám 2008-ban, mint 2003-ban.

Az állományváltozással párhuzamosan a vágóállat- és állatitermék-előállítás is visszaesett, ami együtt járt az állattenyésztő gazdaságok, illetve termelők lemorzsolódásával is.

A folyamatosan végzett ágazati költség-jövedelem elemzések is többnyire romló helyzetet jeleznek az elmúlt évek állattartásában. Az alapvető gondot az okozza, hogy a felvásárlási árak – amelyeket egyre inkább a globális piaci folyamatok alakítanak – többnyire nem nyújtanak fedezetet a hazai termék-előállítás átlagos költségeire. Ebből következően a termelők csak a támogatáson keresztül jutnak szerény jövedelemhez. Ezt csak tetézik az egyre gyakoribb és nagymértékű áringadozások, amelyek következtében jelentősek a jövedelemhullámzások az egyes évek között, sőt adott éven belül is. Így egyre bizonytalanabbá, illetve egyre kockázatosabbá válik a termelés. Az ágazati ökonómiai elemzések során az utóbbi időben gyakran vetődik fel, hogy a bizonytalan és folyamatosan romló jövedelemhelyzet mellett mi indokolja az állattartó tevékenység fenntartását (*Béládi – Kertész, 2008a*).

Vizsgálatunkkal tehát arra kerestük a választ, hogy az állattenyésztésben melyek azok a motivációs tényezők, amelyek a termelés folytatására ösztönzik a gazdálkodókat, beleértve ebbe a tevékenység kialakulásának okait, indítékait, valamint miként gondolkodnak vállalkozásuk jelenlegi helyzetéről, és hogyan képzelik el annak jövőjét. Fontosnak tekintettük továbbá annak feltárását, hogy hol van, illetve mi az a kritikus pont, ahol adott tevékenységüket abbahagyják.

Az állattartó ágazatok költség- és jövedelemviszonyai mögött meghúzódó termelői szándékok, indítékok, a termelésben való részvételt motiváló okok feltárásának vizsgálatát a magyar állattenyésztés termelési értékének mintegy 70 százalékát adó *sertés-, tej-* és *húscsirke-előállításra* végeztük el. Az ezekben fellelhető gondok, problémák, illetve kitörési lehetőségek gyakorlatilag jellemzik a magyar állattenyésztés általános helyzetét.

A vizsgálatba olyan gazdaságokat vontunk be, amelyek az igen heterogén magyar üzemstruktúrát kellően lefedik, valamint a megfigyeltek állattartó ágazata az üzem termelési struktúrájában meghatározó részesedéssel rendelkezik. Nem vettük figyelembe ugyanakkor, hogy a vállalkozás életképesnek tekinthető-e vagy sem, illetve az adott ágazat jövedelmező-e, vagy veszteséges.

A kiválasztásnál az állatlétszám alapján kis-, közepes- és nagyméretű üzemcsoportot különítettünk el, ügyelve arra, hogy ezek között mind gazdasági társaságok, mind egyéni gazdaságok szerepeljenek. A gazdálkodói szándékok, motivációk megismeréséhez mintegy harminc üzemet kerestünk fel (2008. szeptember-november hónapokban), ahol a vállalkozások tu-

lajdonosaival, vezetőivel, szakembereivel való nyílt beszélgetések során igyekeztünk feltárni a költség-, jövedelemszámok mögötti valóságot.

Vizsgálatunkban alapvetően arra kerestük a választ, hogy romló, illetve alacsony jövedelemszint mellett miért tartanak állatot a gazdaságok. A szakemberekkel folytatott interjúkban ugyanakkor olyan dolgok is felszínre kerültek, amelyek az állattenyésztés jelenlegi gondjait, bajait, illetve jövőjét érintették, így megállapításaink több ponton megegyeznek az intézet más kutatócsoportjai (*Popp et al., 2008; Dorgai et al., 2009*) által leírtakkal. Ezeket csak a szükséges mértékig kívánjuk megismételni.

ÁLTALÁNOS TERMELŐI VÉLEMÉNYEK, MOTIVÁCIÓK

A magyar mezőgazdasági üzemstruktúra változatosságából adódóan a termelői magatartások, az ágazatokat érintő változások megítélése, illetve az azokra történő reagálások összefüggnek azzal, hogy milyen típusú gazdaságról beszélünk. Ezen hangsúlyozottan nem a jogi formára (egyéni vagy társas vállalkozás) gondolunk, hanem a termelés méretére.

A vállalkozások között megtalálhatók azok a kisméretű gazdaságok, amelyeknek egyszerű a termelési szerkezete, és értelemszerűen az ágazati méretek is kicsik. Ennek ellentétei a nagygazdaságok, amelyek igen sokféle tevékenységgel foglalkoznak és egyes ágazatokat külön-külön is nagy méret jellemez. A két szélső üzemcsoport között változatos típusú gazdaságokat találunk, közülük célszerű kiemelni azokat a középméretű vállalkozásokat, amelyek hagyományosan sok tevékenységgel foglalkoznak, de ezek mérete elmarad a nagygazdaságokétól; és azokat a többnyire új üzemeket, melyekben csak egy-két ágazatot találunk (pl. sertéstartás és a hozzá szükséges takarmánytermelés), de ezek méretüket tekintve a nagyok közé tartoznak.

Általánosságban elmondható, hogy bármilyen típusú is a gazdaság, alapvető céljuk a jövedelemszerzés, illetve annak maximalizálása. Abban azonban eltérnek, hogy mit tekintenek még elfogadható szintű jövedelemnek, valamint vannak-e és ha igen, mik azok a szempontok, amelyek a jövedelmezőségnél nagyobb prioritással bírnak.

A kicsik fő jellemzője a családi keretekben való gondolkodás. Munkájukban többnyire csak saját munkaerejükre támaszkodnak. Elszámolásaiknál pénzforgalmi szemléletet használnak, bevételeikkel és tényleges kiadásaikkal számolnak, és itt egyként kezelik a privát szférát a vállalkozással. Jellemzőjük továbbá, hogy vagy maguk, vagy családtagjaik rendszeres jövedelemforrással rendelkeznek (nyugdíj, főmunkahely stb.) és az állattartás csak a kiegészítő jövedelemszerzést szolgálja. Munkájukat már akkor eredményesnek tekintik, ha életvitelükhöz, igényeikhez szükséges anyagi javakat képesek megteremteni. Természetesen ez nem mond ellent annak, hogy feljegyzéseik, nyilvántartásaik alapján a mezőgazdasági tevékenységre fordított kiadásaik és bevételeik ne lennének elválaszthatóak a családi költségvetéstől. *A sajátosság csupán annyi, hogy döntéseikben sokszor nem választják szét a kettőt.*

A nagyméretű gazdaságokban sokkal összetettebb a kép. Itt gyakorlatilag mindenhol megtalálhatók az alkalmazottak. A tulajdonosok van ahol részt vesznek a mindennapi munkavégzésben, és van ahol nem. Ezekben az üzemekben teljesen különválik a gazdálkodás a privát területtől. A cél a jövedelemtömeg növelése, amely fedezi a személyi jövedelmeket és az esetleges fejlesztéseket. A döntések többnyire gazdasági szempontok és nem érzelmi alapon történnek.

Ezekhez hasonló vállalkozói szemlélet jellemzi a többtevékenységes *középüzemeket*, főleg ott, ahol viszonylag magas a foglalkoztatottak száma.

Az egy-egy tevékenységre specializálódott üzemeknél szintén professzionális gazdálkodói gondolkodást találunk, de itt előfordul, hogy szükség esetén (anyagi és humán oldalról) a magánszférából besegítenek a gazdálkodói körbe és fordítva. Ez főleg akkor igaz, ha kisszámú tulajdonosi körről van szó. Valamennyi gazdaságtípusnál jellemző az állattartás iránti vonzódás, ami az esetek nagy részében a „megszállottsággal" jellemezhető, valamint a saját munkaerő kizsákmányolása, amely különösen a kisméretű gazdaságokban érhető tetten.

Általános gondként jelezték a termelők a magas adóterheket, különösen annak is a munkavállalókra vonatkozó mértékét. Gyakran ez kényszeríti a fekete foglalkoztatást, de néhány munkaügyi előírás is betarthatatlan, illetve jelentős többletkiadással járna. Ilyen például a pihenőidő kiadására és a folyamatos munkavégzés idejére szóló szabályozás. A magyar munkaügyi szabályozás rugalmatlanul kezeli az időszaki munkát, ami pedig a mezőgazdaság egyik sajátossága.

A költségeket növeli *a romló közbiztonság*. Egyre nagyobb figyelmet kell fordítani a vagyonvédelemre, ami pluszkiadásokkal jár. Szinte minden üzemben megfogalmazták azt az össztársadalmi problémát, illetve érzést, hogy sokszor úgy tűnik, mintha a bűnelkövetőknek nagyobb jogai lennének, mint a károsult félnek.

Kiemelt jelentőséget kapott a beszélgetésekben *az állatjóléti és a környezetgazdálkodási előírásoknak való megfelelés* kérdése. A célokkal alapvetően egyetértenek a gazdák, de a követelmények teljesítése sokszor jelentős beruházással jár, és hiába kaphatnak ehhez támogatást, nem tudják a kötelezően előírt saját erőt ehhez előteremteni. Az igazi nagy ellenérzést azonban az eljárás rendkívül bürokratikus volta váltotta ki. Többen megfogalmazták, hogy napjainkban ez már nagyobb gondot jelent, mint a termékértékesítés, a piacra jutás, illetve a nem megfelelő felvásárlási árak. Ez még azokban a gazdaságokban is gond, ahol megfelelő szakapparátus áll rendelkezésre a feladatok ellátására.

A szerződéses fegyelem hiánya, valamint *a késedelmes fizetés* szintén gyakorta említett probléma, és ami aggasztó, hogy ez mind az input beszállítókkal, mind az output oldallal szemben említésre került.

Az állattenyésztés egészét érintő általános véleményként jelent meg, hogy a 365 napig tartó, folyamatos *munka egyre kevésbé vonzó* az emberek számára, még azokon a területeken is, ahol jelentős a munkanélküliség. Ehhez hozzájárul az a tény is, hogy a munkavégzés feltételei (gondolunk itt például az állattartással járó szagokra) sokkal rosszabbak, mint a növénytermelésben.

A mezőgazdaság helyzetével összefüggő általános kérdések felvetésénél még egy lényeges kérdést célszerű kiemelni, ami legegyszerűbben talán *csalódottságnak* nevezhető. Az EU-csatlakozást körüllengő illúziók mára gyakorlatilag szertefoszlottak. A termelők kezdik tapasztalni, érzékelni, hogy nem az elképzelt 10-20 évvel ezelőtti uniós viszonyok között kell működniük. A pozitív jövőkép után – azaz, hogy a mezőgazdasági termelésből meg lehet élni, és ha gond van, az állam támogat – nagy a kiábrándultság.

A piac működése (kereslet-kínálat hullámzása, árak alakulása stb.) *és a piacszabályozás* (támogatások, intervenció, kvóták stb.) *közötti összefüggések nem világosak*. Nyugodtan mondható, hogy e kapcsolatok felismerését, az általuk egyre gyakrabban szó szerint kikényszerített ad hoc állami segítségek inkább hátráltatják. Ezek a gyors központi beavatkozások, amelyek egy adott pillanatban ugyan családok ezreit segítik át a nehézségeken, ese-

tenként állandósítják ezt a konzervatívnak mondható gondolkodást. Sok helyen uralkodó gondolat: mindig volt valahogy, majd lesz valahogy. Ma még nem közismert a termelők széles rétegei körében, hogy a mezőgazdaság fontos kérdései már nem a lokális piacokon dőlnek el, hanem a globalizáció következtében ettől tágabb keretek között. E tény felismerésének hiánya, ami sok termelőt a termelésben tart. *Tapasztalataink szerint a tájékozottság, vagy inkább tájékozatlanság nem méretfüggő kategória.*

Ugyancsak e gondolatkörhöz tartozik *az import és a hazai élelmiszerek kérdése*. E téren több külső (kormányzati) segítséget várnak a gazdaságok, hogy a gyenge minőségű és ebből adódóan olcsó importtermékekkel fel tudják venni a versenyt, illetve a hazai termék vásárlására ösztönözzék az itthoni fogyasztókat. Több termelő is azt fogalmazta meg, hogy az a magyar fogyasztói magatartás, ami csak az ár alapján hozza meg döntéseit, sokszor a termelés folytatásától veszi el a kedvüket. Ebben természetesen a feldolgozók és a kereskedők szerepe sem hagyható figyelmen kívül. Tény ugyanakkor, hogy e téren a kormányzatnak kicsi a mozgástere, de az ún. „tudatos vásárló" formálásában vannak lehetőségek. Ilyen például a tájékoztatás, figyelemfelhívás, szigorú, folyamatos ellenőrzések. A „tudatos vásárlóvá" válás viszonylag lassú folyamat, amiben a civil társadalomnak is fontos feladata és szerepe van!

TERMELŐI MOTIVÁCIÓK A SERTÉSHIZLALÁSBAN

A nagyméretű üzemekben viszonylag egységes kép jellemzi a sertéstartást. Az átalakulásokban mintegy megörökölték a korábbi mezőgazdasági szövetkezettől, illetve állami gazdaságtól ezt a tevékenységet, pontosabban a gabonatermelésre alapozott hústermelést. Ezek közül van, ahol megmaradt a változatos termelési szerkezet, míg másoknál csak a sertés maradt és az ahhoz kapcsolódó növénytermelés. E mellett természetesen működnek olyan vállalkozások is, ahol a megszűnő nagyüzemek telepeit vették meg (sajnos földterület nélkül) és így kezdték meg a termelést.

A kisméretű gazdaságoknál döntő indok a családi gyökerek megléte, az a sajátságos vidéki életforma, hogy néhány hízó mindig volt a háznál. A termelők egy másik csoportjánál a kárpótlással visszakapott föld indította el az állattartást, illetve ennek hatására növelték az állatlétszámot. A kisméretű gazdaságoknál feltétlenül szükséges megemlíteni a munkalehetőség hiányában meglévő kényszert, aminek következtében ezt a tevékenységet választották jövedelemszerzés céljára. Itt megtalálhatók azok a gazdák, akik a megszűnt nagyüzemekben is sertéstartásban dolgoztak, de ide tartoznak azok is, akiknek más nemzetgazdasági ágban szűnt meg a munkahelyük.

Magyarországon a sertéshizlalás egyik fontos jellemzője, hogy általában minden gazdaság saját alapanyaggal dolgozik. Ez merőben eltér a vezető sertéstartó országok gyakorlatától. Azoknál ugyanis a tenyésztés és a hizlalás külön történik. A hazai kisméretű üzemeknél az alapvető technológiai forma, hogy a saját koca szaporulata kerül hizlalásra, tenyésztői munka nem folyik, emiatt vegyes az állomány, mind fajtáját, mind minőségi paramétereit tekintve. A termelők egy része nem tud és nem is óhajt áldozni a minőségi saját tenyésztőmunkára, forrás hiányában vásárlás útján sem tudja beszerezni a kiváló minőségű alapanyagot.

A közepes és főleg a nagy gazdaságoknál – főleg a pozitív jövőképpel rendelkezőknél – komoly tenyésztőmunka folyik. A nemzetközi tapasztalatokat is figyelembe véve számottevő erőforrásokat fordítanak a genetikai fejlesztésre. Ezeknél az üzemeknél is megfigyelhető azonban,

hogy a jövőben is saját alapanyagot akarnak használni. Ugyanakkor tenyészalapanyag értékesítésével is foglalkozni kívánnak, ami viszont kérdéses a hazai piacon, mert mindenki saját alapanyagot akar hizlalni.

A termelői motivációk szempontjából kiemelten fontos *a takarmányozás helyzete*, mert ez adja a sertéshizlalás költségeinek 40-42 százalékát. Az általunk megkeresett gazdaságok döntő többségénél saját maguk állították elő a szükséges abrakot. Ez azért fontos, mert a pénzforgalmi szemléletből következően, de a számviteli előírások szerint is, a saját előállítású termények költségen kerülnek elszámolásra a felhasználó ágazatokon, és nem piaci áron. A termelők ez alapján ítélik meg tevékenységük jövedelmi helyzetét.

A megkérdezett gazdálkodók egyöntetű véleménye, hogy kizárólag vásárolt tápra alapozott hizlalás gyakorlatilag csak veszteséges lehet. Nem véletlen, hogy az utóbbi években főleg ezek a gazdaságok hagyták abba a termelést. Az állattartást folytatók és a nem elég takarmánnyal rendelkezők is igyekeznek a hiányzó takarmányt alapanyag formájában megvásárolni, és saját maguk végzik a keverést.

Fontos kérdés a takarmányokkal kapcsolatban azok beltartalmi értéke, mivel ez a hatékonyság növelésének egyik sarkalatos pontja. A nagyméretű gazdaságokban komoly figyelmet fordítanak erre, a kicsikben ugyanakkor ez nem kap kellő hangsúlyt. Mivel drágák a premixek és egyéb takarmánykiegészítők, így forrás hiányában sok esetben ezek nélkül történik az etetés.

Több termelő megfogalmazta, hogy sertéstartásunk az utóbbi évekre mind fizikailag, mind erkölcsileg leamortizálódott. Most folyik az a korszerűsítés (többnyire EU-s forrásból), ami 10-15 éve elmaradt, s ha megvalósult volna, akkor ma a jelenleginél versenyképesebb ágazattal vennénk részt a világpiacon.

A sertéshizlalás utolsó fázisa *az értékesítés*, melyben szintén markáns különbségeket tapasztalunk a megkeresett termelők között. Egy dologban egyeznek meg csupán: gyakorlatilag semmilyen ráhatásuk nincs a felvásárlási árakra, ami még a legnagyobbakra is igaz. Itt mindössze alkalmazkodni tudnak, bár pozitív tény, hogy már létrejöttek olyan értékesítő szövetkezetek, amelyek szervezik az értékesítést, és ez segítheti a termelőket a kedvezőbb ár elérésében. Pesszimizmusra adhat okot azonban, hogy ezek a szövetkezetek esetenként egymással is vetélkednek, és így nem tudnak kellő hatékonysággal működni.

Az árproblémán túl a nagy és közepes méretű gazdaságok értékesítése megoldottnak tűnik és viszonylag kockázatmentes. A kicsiknél ezzel szemben komoly kockázati tényező, hogy vagy felvásárlókon keresztül, vagy kisebb vágóhidak felé adják el az árut, amelyek többnyire személyes kapcsolatokon alapulnak. Itt könnyen megszakadhat a lánc és bajba kerülhetnek a gazdák. E termelői kör sajátja a közvetlen értékesítés is, ami történhet élő, vagy hasított félsertés formájában. A termelők egy része csak így értékesít, de egyébként is jellemző, hogy az állomány egy részét „háztól" adják el. Ez természetesen a hivatalos felvásárlási árnál magasabb árbevételt biztosít a gazdáknak.

A jövőképről alkotott válaszok három csoportban foglalhatók össze:

(1) A felszámolók csoportjában

– az interjú idején felszámolás alatt állt az ágazat;

– a kicsiknél csökkentették a kocák számát és csak saját szükségletre (plusz a privát értékesítésre) tartottak állatot;

– a nagyméretű gazdaságoknál felszámolták az állományt, de a telepet nem adták el, csak lezárták, így terheli őket az amortizáció és az épületek állag-, valamint vagyonmegóvása, de tartósnak mutatko-

zó konjunktúra esetén újraindíthatják a termelést.

(2) A szinten tartók csoportjába főleg a kicsik tartoztak. Itt két utat tapasztaltunk. Az egyik a „vegetálás" a jelenlegi szinten (nem igazán perspektivikus jövőkép), míg a másik a meglévő keretek között a lehető legjobban csinálni.

(3) A harmadik csoportba azok a gazdaságok tartoznak, amelyeknél a jövőkép egyértelműen az *„előremenekülésben"* foglalható össze. Itt szó van volumennövelésről (amit korlátozhat a takarmánytermő terület hiánya, illetve a földhöz jutás nehézségei), a genetikai alapok esetenként elkerülhetetlen javításáról, korszerű tartástechnológiai beruházásokról, takarmányozás javításáról, és nem hagyható szó nélkül a tudás. Ez utóbbi kapcsán feltétlen szükséges megemlíteni például, hogy ott, ahol létezett internetes kapcsolat, sokkal felkészültebb emberekkel találkoztunk, mint ahol ezt nem alkalmazták. Márpedig internettel klasszikus tanyán is találkoztunk. A tudáshoz tartozik természetesen a folyamatos tanulás is, hiszen a legújabb dolgokat (technológia, technika) csak így lehet megismerni és hasznosítani, és a modern telepek már önmagukban is egyre kvalifikáltabb munkaerőt igényelnek.

A beszélgetésekben kerestük a választ arra a kérdésre is, hogy *mi az a pont*, illetve miként fogalmazható meg az a helyzet, *amikor feladják és nem folytatják tovább a termelést*. A nagy gazdaságokban egyértelműen a jövedelmezőséget nevezték meg. Amennyiben 3-4 évig tartósan veszteséges az ágazat, akkor kénytelenek a felszámolás mellett dönteni. Érdekes módon a kicsiknél sok esetben nem tudták értelmezni a kérdést. Az állattartás annyira szerves része az életüknek, hogy amíg bírják, tartanak állatot. Ebben természetesen az alternatív munkalehetőség hiánya szerepet játszik. Az is igaz, hogy ezeknél a termelőknél szinte sehol nem láttuk a gazdálkodás továbbvitelének lehetőségét. A tizenéves gyerekben még reménykednek, de amint felnőnek, elkerülnek a gazdaságból és tanulnak, egyre kisebb esélyt látnak a szülők is arra, hogy visszatérnek a gyerekek.

Végezetül indokolt szólni azokról a kötöttségekről is, amelyek a termelés folytatására ösztönzik a gazdálkodókat. A nagy gazdaságoknál egyik fő szempont a munkaerő megtartása. Itt komoly ütközést okoz a tulajdonosok között, hogy ki az, aki aktívan dolgozik a gazdaságban, és ki az, aki csak inaktívan részese a vállalkozásnak. A másik az, hogy mindenki szeretné az eddig befektetett munkájának, tőkéjének a hasznát látni, és ezért nem akar kiszállni. Ez gyakorlatilag minden üzemcsoportra érvényes. A fejlesztésre felvett állami támogatások, hitelek jó részénél meghatározott ideig folytatni kell a termelést még azon az áron is, ha veszteséges a vállalkozás. A támogatások egy összegben történő visszafizetésére szinte egyik üzem sem képes.

TERMELŐI MOTIVÁCIÓK A TEJTERMELÉSBEN

A vizsgálatban felkeresett üzemeknél a tejtermelés változatos módon jött létre. A kisméretű gazdaságoknál a családi kötelékek, az elődök munkájának folytatása a meghatározó motiváció. Ebben az ágazatban is tetten érhető a megszűnő munkahely miatti kényszervállalkozás, valamint a kárpótlással visszakapott földterület állattartással való hasznosítása. Egy dolog ugyanakkor mindegyik üzem kapcsán említést érdemel. Valamennyi termelő megemlítette (kicsi, közepes, nagy), hogy *a tejtermelés folyamatos bevételt biztosít és ez a vállalkozás likviditása szempontjából kiemelt jelentőségű.*

A nagyméretű tehenészetek többségükben a volt termelőszövetkezetek és állami gazdaságok alapjain szerveződtek újjá. Egyik csoportnál megmaradt a változatos termelési szerkezet és ebbe illeszkedik szervesen a szarvasmarha-ágazat. A má-

siknál csak a tehenészet és a hozzá tartozó takarmánytermő terület került privatizálásra, és azt egy szűk tulajdonosi réteg üzemelteti jelenleg. Fontos megemlíteni, hogy ezeknél az üzemeknél a tulajdonosok, valamint a menedzsment jelentős része kötődik az átalakulás előtti nagyüzemhez.

A tehéntartás nem képzelhető el saját takarmánytermő terület nélkül, itt vásárolt tömegtakarmányra nem lehet berendezkedni. Ismert, hogy az átalakulásban előfordult néhány ilyen eset, de ott hamar abba is hagyták a termelést, vagy földszerzéssel (bérlés, vásárlás) oldották meg a problémát.

Minden általunk felkeresett gazdaságban rendelkeztek az állatállomány tartásához szükséges földterülettel, de komoly kockázati tényező a bérelt terület. Ha ugyanis megszűnik a bérlés lehetősége, az valószínűleg az állattartás végét jelenti.

A tejtermelés döntően a holstein-fríz fajtára alapozott, és ennek potenciálja még igen jónak mondható. Kettős hasznú állománnyal csak a kicsik foglalkoznak, de ezekben az üzemekben is megtalálható a holstein-fríz-állomány, bár itt többször találkoztunk vegyes keresztezésekkel, amikor húshasznú bikával próbálták a húsminőséget (bikaborjak) javítani. A tenyészanyag-utánpótlás gyakorlatilag minden gazdaságnál saját szaporulatból történik, és csak rendkívüli esetekben (állománybővítés, betegségek, elhullás) térnek el ettől.

A tejtermelésben is a takarmányköltségek jelentik a legnagyobb kiadást (*Béládi – Kertész, 2006, 2007, 2008b*), ami több év átlagában mintegy 46 százalékot képvisel. Itt az alapanyag helyett állománypótlás-költségről beszélünk, ami viszonylag kis arányt tesz ki, melynek az az oka, hogy a tehenet 3-5 évig tartják termelésben, és így ennek költségei is több év között kerülnek elosztásra.

A takarmányozásban eltérések tapasztalhatók a gazdaságok között. A tömegtakarmány minősége és etetésének módja jó színvonalú volt a felkeresett gazdaságokban. Különbség az abrak esetében jött létre, ugyanis a laktációhoz igazított takarmányozással csak a nagygazdaságokban találkoztunk. A többieknél nem fordítottak erre kellő figyelmet, aminek javítása a hatékonyság tartaléka.

A tartástechnológia korszerűsítése a telepek többségénél lezajlott az elmúlt években. A fő gondot az ezen beruházásokra felvett hitelek törlesztése jelenti. Ez főleg a nagy és közepes gazdaságokra igaz. A néhány tehenet tartóknál inkább a hagyományos tartásmód a jellemző, de ez is korrektnek nevezhető.

A szarvasmarhatartás egyik nagy gondja a trágyakezelés, illetve elhelyezés. E téren egyik üzemben sem jeleztek problémát, mivel minden termelő megfelelő területtel és technikai felszereltséggel rendelkezik a trágya elhelyezésére. Ott, ahol a terület kevés lenne, megoldott a szomszéd gazdaságokban való elhelyezés. Ennek egyik élő formája, amikor szalmáért cserélik el a trágyát.

A tejtermelés sajátos „melléktermeke" a borjú. Ennek elhelyezésében eltér a gazdaságok gyakorlata. Értelemszerűen az üszőket mindenki megtartja és későbbi szelekció után ez adja a tenyészutánpótlást. A gond a bikaborjakkal van. A nagygazdaságok rögtön megszabadulnak tőle. Eladják továbbtartásra (hizlalás), vagy vágóhídra viszik. A kicsiknél az egyik csoport a leghagyományosabb módszert követve megtartja és felhizlalja. Ekkor 330 kg-os súly körül eladják, illetve ha nincs ebben az időszakban vevő, akkor 500-600 kg-ig tartják és így kerül értékesítésre. A másik megoldás a nagyokhoz áll közel, vagyis rögtön értékesítik, de ha nem tudják, akkor addig tartják, amíg nem találnak piacot. Ezeknél a termelőknél ez komoly kockázati tényező, mert kiszolgáltatottá teszi őket a felvásárlókkal szemben. Megoldást jelenthet az állatvásár, de ehhez egészség-

ügyi igazolás kell, ami további költségeket jelent, és csak 30 napig érvényes. Ha ezen idő alatt nem adta el az állatot, a folyamat újraindul, és ez növeli a költségeket.

A felmérés készítésének idején a tejértékesítés helyzete általában rendezett volt. A nagyok és közepesek közvetlenül a tejiparnak értékesítettek, és a kapcsolatokat jónak ítélték a szakemberek. A gondot csupán az okozza, hogy az árat a tejipar határozta meg, a gazdaságoknak viszonylag kicsi a beleszólási lehetőségük.

A néhány tehenes termelőknél a napi kis mennyiségek miatt tejbegyűjtőt szükséges a rendszerbe iktatni, és ennek következtében nagyon alacsony árat érnek el. A felvásárlók a tej értékesítési árának 25-30 százalékát kérik el a kistermelőktől. Ez igen kiszolgáltatottá teszi ezeket az üzemeket, és ezt csak részben kompenzálják a háztól való értékesítéssel. E termelői csoportnál felmerülhet a termelt tej teljes egészének saját értékesítése, de ez 5-8 millió forintos beruházást igényel (erre alkalmas szállítójármű), és ezt a többség nem tudja vállalni.

Vannak olyan családi vállalkozások, ahol megoldották a saját értékesítést. A tej egy részét nyers tej formájában adják el, míg másik részéből sajtot és gyümölcsjoghurtot készítenek, és azt értékesítik. Az ehhez szükséges alapanyagokat is a vállalkozás keretében termelik meg.

A gazdaságok jövőképét kutatva, a tejtermelésben a sertéshizlaláshoz hasonló kép tárult elénk. Itt is találhatóak olyan üzemek, amelyek az „előremenekülésben" látják a jövőt. Ezeknél a fő cél egyértelműen a fejlesztés, és ezáltal a hatékonyság javítása, a tej versenyképes önköltségen való előállítása.

E mellett vannak olyan jól működő gazdaságok, amelyeknél ma már kiszállnának a vállalkozásból, ha azt elfogadható áron eladhatnák. Ebben természetesen szerepet játszik, hogy családon belül sincs kinek továbbadni a gazdaságot. Ugyanakkor azt is szükséges megjegyezni, hogy azoknál az üzemeknél, ahol a sertés- és a tejágazat párhuzamosan működött, többnyire a tehenészet megtartása mellett döntöttek és a sertést számolták fel. Ez nyilvánvalóan jövedelmezőségi, likviditási okokra vezethető vissza. (Lehet, hogy 2009-ben fordított válaszokat kapnánk!)

Az üzemek egy részénél a munkaerő megtartása, foglalkoztatása a cél, és ezért végzik a tevékenységet, de ha tartósan veszteségessé válik az ágazat, nincs más választás, mint az ágazat felszámolása. A kicsiknél döntő motiváció az alternatív munka hiánya, valamint a jövedelemkiegészítés.

A kötöttségeket tekintve szinte minden gazdaságban megtalálható a támogatások fejében aláírt tartási kötelezettség, és az eddig befektetett energia és tőke ellenértékének igénye. A jól működő családi gazdaságoknál mindenképpen a továbblépés korlátját jelenti az, hogy alkalmazottat nem akarnak foglalkoztatni, így a családi keretek határozzák meg a termelés határait. A nagy gazdaságok esetében pedig egyértelműen a – már említett – takarmánytermő terület bizonytalansága a fejlesztés fő akadálya, míg a másik a környezetvédelmi és állatjóléti követelményeknek való megfelelés, illetve az ahhoz szükséges saját források hiánya. Végső soron ezek jelentősen befolyásolják ezen gazdaságok tejágazatának jövőjét.

TERMELŐI MOTIVÁCIÓK A CSIRKEHIZLALÁSBAN

A brojlertartással foglalkozó termelők között is számottevő különbségek tapasztalhatók a tevékenység valamennyi szegmensében, de a tartás iparszerű módjának következtében a különbségek lényegesen kisebbek, mint a tejtermelésben és sertéshizlalásban. A termelésben részt vevő vállalkozások általában a mezőgazdaságban történt átalakulások előtti adottságokra épültek. Az istállók gyakorlatilag a

korábbi mezőgazdasági szövetkezetek, állami gazdaságok privatizált vagyonának részenként, vagy teljes egészében tovább működtetett telepei. Ritkábbak az említett korábbi, nagy „csirkegyárak" vonzáskörzetében kialakult integrációk, vagy a felszámolt tehenészeti telepek brojlertartással hasznosított utódai. Ennél az ágazatnál nem csak a vidéki, paraszti hagyományok motiválták az állattartókat, hanem más nemzetgazdasági ágból is bekapcsolódtak e tevékenységbe. A korábbi időszak épületöröksége, fizikai méretei, korszerűsége nagymértékben befolyásolja a jelenleg folyó termelést. Az ágazatban már végrehajtott technikai korszerűsítések, fejlesztések sok esetben nem tudták a meglévő adottságok hátrányait teljesen felszámolni. Az ágazat jelenlegi jövedelemhelyzete pedig nem tesz lehetővé új, mindent átfogó beruházásokat, a külföldi tőke számára pedig végképp nem vonzó. Nagyon lényeges, hogy ennél a tevékenységnél ki, mikor tudott korszerűsíteni, illetve lépést tudott-e tartani az ágazatban lezajló gyors technikai-technológia-genetikai fejlődéssel. A csirke az egyik, világpiacnak legkitettebb nyerstermék, melyet a versenytársak gyakorlatilag teljesen automatizált körülmények között állítanak elő. Az mindenképpen leszögezhető, hogy automata etető, itató nélkül gyakorlatilag versenyképtelen bármelyik termelő. Ez eddig is és a jövőben is meghatározza, hogy a fejlesztésre képtelen gazdaságok felhagytak és felhagynak a csirkehizlalással.

Az előzőekből az is következik, hogy az ágazattal összefüggésben – kissé elvonatkoztatva a pénzügyi lehetőségektől – igen hangsúlyos a tudás, a szakmai ismeretek, minden munkaszinten, az újdonságok feltérképezésétől a modern technikai berendezések kezelésével bezáróan.

A termelés tárgyi és személyi feltételei mellett természetesen itt is döntő szerepű az alapanyag. Ennél az ágazatnál ugyanis a napos csirke beállítása kizárólag vásárlás útján történik, ezért annak minősége, ára, genetikai potenciálja a költségalakulás mellett hat a termelői kedvre.

A minőséggel a nagyméretű, professzionális termelőknek általában nincsen gondjuk, az elhullás nem haladja meg a szakmailag elfogadható 4-5 százalékot és a biológiai paraméterekre sincsen panaszuk. *A kisebb kibocsátású gazdálkodók* elégedetlenek, mert náluk már gyakori a kevert állomány. Általában ezeknél sem a genetika, hanem az eltérő fajtaösszetételű állomány és azok eltérő paraméterei rontják az eredményeket. Az elhullás tekintetében is kedvezőtlenebbek a mutatók, ez az arány gyakran a tíz százalékot is meghaladja.

A termelői érdekeltség legmeghatározóbb feltétele a csirkehizlalásban is a *takarmányozás*, sőt talán döntő szerepű, hiszen itt még inkább elkülönül az állattartás a takarmány-előállítástól. A hizlalás szinte teljes mértékben vásárolt tápokra épül. Ez rendkívül megnöveli a termelők függőségét, ezáltal szinte nincsen ráhatásuk legnagyobb költségtételük alakulására. A tápok árán túl azok beltartalmi értékeire szintén nem hatnak, legfeljebb reklamálhatnak. Saját pénzükön természetesen bevizsgáltathatják a takarmányt, de mire a vizsgálati eredményeket megkapják, szinte kész az áru. Ez a gond független attól, hogy milyen típusú egyéni vagy társas, illetve kis vagy nagyméretű vállalkozásról van szó. Ezen a gondon saját keverők létesítésével lehet változtatni, illetve azzal, hogy a termelő maga termeli vagy vásárolja meg az összetevőket és csak az összeállításért fizet. Ez utóbbira már egyre több példát láttunk.

A termelés jövedelmezőségét jelentősen befolyásolják az energiára fordított kiadások, és ami itt nagyon fontos, hogy napjainkra az egyre melegebb nyarak következtében az ólak hűtése ugyanannyiba, sőt esetenként többe kerül, mint azok téli fűtése. Abban az esetben, ha nem hűtenek,

rendkívül megnő az elhullás, ha kihagyják a nyári turnusokat, akkor pedig csökken az éves bevétel!

A csirkehizlalás a munkaerő-felhasználás tekintetében is kissé eltér a többi állattartó ágazattól, mivel a magas gépesítettség következtében viszonylag alacsony az élőmunka-igény. A csúcs két időpontra korlátozódik: a betelepítésre és az értékesítés kori kihordásra. Ez utóbbinál az növeli a gondot, hogy a munkavégzés az éjszakai órákra koncentrálódik.

A termelési költségeket növelik az említetteken túl a szervizidőszak alatti takarításra fordított kiadások, mivel az erre szakosodott vállalkozások egyre magasabb díjakkal dolgoznak. Ez miatt döntöttek már úgy termelők, hogy a pulyka jövedelmezősége sem biztosabb a csirkéénél, de 5-6 takarítás helyett csak kettőre van szükség, így 3-4 takarítási díjjal csökkenthetők az éves kiadások.

Az általános részben említett vagyonvédelem-vagyonkár kérdés természetesen a brojlerágazatban is jelentős tételt képvisel.

A húscsirke-előállítók számára *az értékesítés* szintén kritikus pont. Nemcsak az elhúzódó kifizetések, a támogatások árba történő „beépítése" miatt, hanem azért is, mert a betelepítéskor rögzített ár helyett az értékesítéskor gyakran nem a megállapodás szerinti összeget kapják a termelők. Találkoztunk olyan gazdával, aki ezt a szerződésszegést elégelte meg és abbahagyta a hizlalást. Ez is oka annak, hogy jelentős az úgymond fekete értékesítés, mivel a kisméretű, engedéllyel nem rendelkező vágóhidak magasabb árat adnak a csirkéért.

A termelési feltételek szigorodásával sok termelő felhagyott a termeléssel, ezért nőtt a koncentráció, illetve látszatra javultak az átlagos eredmények. Ugyanakkor továbbra is sok a kérdőjel, többen tehetetlenek, hiszen vállalkozásukra, termelő berendezéseikre nincsen igény, nincsen vevő. A vágóhidak integrálásában végeznek bérhizlalást, ami rövid távon mentesíti őket legalább a likviditási gondok egy részétől.

Összességében elmondható, hogy a csirkehizlalással foglalkozó termelőknél *nem találkoztunk pozitív jövőképpel*, sokan már csak befektetett eszközeik értékét, vagy annak egy részét szeretnék visszakapni, sőt egyenesen megszabadulni az üresen álló, jövedelmet már nem biztosító, de állagmegőrzési, fenntartási költséggel, amortizációval járó tulajdontól. A termelők másik csoportja fenn kívánja tartani tevékenységét, de többnyire a meglévő szinten. Ezeknél a jövedelem az állomány részbeni privát értékesítéséből adódik, illetve a gabonatermelés kiegészítő ágazataként funkcionál. A termelők egy része azt fogalmazta meg, hogy egy csirkén annyi nyereség képződik, ami a 2 kg feletti súlygyarapodáson van. Ez ma 2,1 és 2,3 kilogrammos értékesítési átlagsúlyt jelent.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Béládi K. – Kertész R. (2006): A főbb mezőgazdasági ágazatok költség- és jövedelemhelyzete 2005-ben a tesztüzemek adatai alapján. *Agrárgazdasági Információk*. AKI, 7. sz.. – (2) Béládi K. – Kertész R. (2007): A tesztüzemek főbb ágazatainak költség- és jövedelemhelyzete 2006-ban. *Agrárgazdasági Információk*. AKI, 7. sz. – (3) Béládi K. – Kertész R. (2008b): A főbb mezőgazdasági ágazatok költség- és jövedelemhelyzete a tesztüzemek adatai alapján 2007-ben. *Agrárgazdasági Információk*. AKI, 6. sz. – (4) Béládi K. – Kertész R. (2008a): A mezőgazdasági termelők motivációi a sertés, a tej és a húscsirke termék előállításában. AKI, Budapest. Kézirat. – (5) Dorgai L. (szerk.) (2009): Árutermelő állattartásunk és a kölcsönös megfeleltetés alkalmazása. *Agrárgazdasági Tanulmányok,* AKI – (6) Popp J. – Potori N. – Udovecz G. – Csikai M. (szerk.) (2008): A versenyesélyek javításának lehetőségei a magyar élelmiszer-gazdaságban. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház, 164 p.